

АБДУРАЗЗОҚ САМАРҚАНДИЙНИНГ “МАТЛАИ САЪДАЙН ВА
МАЖМАИ БАҲРАЙН” АСАРИДА ҲИНДИСТОНГА ОИД
МАЪЛУМОТЛАР ХУСУСИДА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7393990>

Авазов Фаррух Азамат ўғли

Тошкент давлат шарқшунослик университети таянч докторанти

Ўзбекистон Республикаси Тошкент шаҳри

Телефон: +998 90 370 53 35

E-mail: farruh_don@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мақолада Марказий Осиё ва Ҳиндистоннинг тарихий маданий алоқалар тарихи хусусида сўз борган. Бу ўринда Темурий ҳукмдор Шохрух Мирзонинг элчиси сифатида Ҳиндистондаги Каликут, Бангола ва Вижаянагар саройига борган Абдураззоқ Самарқандийнинг асарида тарихга муҳрларган элчилик сафари кундалиги ниҳоятда қимматли маълумотларни ўз ичига олади. Бу сафар хотиралари Темурийлар салтанати ва Бангола (Бенгалия), Каликут ва Вижаянагар давлатлари билан маданий ва иқтисодий муносабатлар ўрнатганини тасдиқлайди.

Калит сўзлар: *Темурийлар давлати, Шохрух Мирзо, Абдураззоқ Самарқандий, Хўрмуз, Каликут, Сомурий, Рой, Вижаянагар, Бангола, Жанубий Ҳиндистон.*

ABSTRACT

The article tells about the history of historical and cultural ties between Central Asia and India. At this point, the diary of Abdurazzak Samarkandi about the embassy trip, who went to the palaces of Calicut, Bangola and Vijayanagar in India as an ambassador of the Timurid ruler Shahrukh Mirza, contains extremely valuable information. Memories of this time confirm the establishment of cultural and economic ties with the Timurid Empire and the states of Bangola (Bengal), Calicut and Vijayanagar.

Keywords: *Timurid State, Shahrukh Mirza, Abdurazzak Samarkandi, Ormuz, Calicut, Samuri, Roy, Vijayanagar, Bangola, South India.*

Марказий Осиё ва Ҳиндистон билан тарихий алоқалари илдизлари узок ўтмишга бориб тақалиб, ҳозирга қадар ривожланиб келмоқда. Буддизм даврининг энг қадимги «Жатака» тўпламида (милоддан аввалги 3-2-асрлар) Ҳиндистондан келган савдо қарвонлари кўпинча шимолга, Ўрта Осиёга йўл олганлиги қайд этилган, уларнинг қулай географик жойлашуви Ҳиндистон ва Хитойдан Римликларга йўлда бўлган. Юнонлар ва бошқа Эуропа халқлари уни Шарқ ва Ғарб ўртасидаги савдода муҳим воситачига айлантирдилар. Лекин Ўрта Осиё фақат воситачи роли билан чекланиб қолмади, ўзи Ҳиндистон билан доимий жонли савдо-сотик олиб борди¹. Мазкур икки тарихий географик минтақаларнинг турли асрлардаги сиёсий, ижтимоий, маданий ҳамда дипломатик алоқалар тарихи кўплаб тадқиқотчилар учун объект сифатида ўрганилган. Жумладан, Ҳиндистон ва Марказий Осиё халқлари тарихига оид тадқиқотлар В.В.Бартольд, В.Беленицкий, А.Ўринбоев, И.Низомиддинов ва бошқалар томонидан нашр қилинган. Ўрта асрларга оид тарихий манбаларда нафақат бир ҳудудга боғлиқ бўлган маълумотлар, балки ёндош бўлган минтақалар билан боғлиқ бўлган тарихий маълумотлар ҳам кенг ўрин олган бўлади. Шундай тарихий манбалар қаторига Темурийлар даврига оид Абдураззоқ Самарқандий “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн” асарини ҳам киритиш мумкин. Мазкур асар дастлаб 1960 йилда ЎзССР ФА Шарқшунослик институтида Абдураззоқ Самарқандийнинг 1442-1444 йилларда Ҳиндистонга қилган саёҳати ҳақидаги саёҳат эслатмалари нашр этилган. Бу ажойиб асар номли муаллифнинг икки жилдлик тарихий асари – “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн”нинг бир қисми бўлиб, форсчада: “Икки бахтли (юлдуз)нинг кўтарилиши ва икки денгиз кўшилиши” деган маънони билдиради...”

Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиндистонга саёҳат кундалиги Ғарбий Европа ва Россиянинг бир қатор тарихчилари томонидан Ўрта Осиё ва Жаунбий Осиё тарихи ва географиясида катта илмий аҳамиятга эга бўлган манба сифатида юксак баҳоланган. И.И.Срезневский, кейинчалик эса И.П.Петрушевский Афанасий Никитиннинг саёҳат ёзувларига шарҳлар ёзишда ушбу асардан кенг фойдаланганлар. Шунингдек, И.Ю.Крачковский о‘зининг Шарқ географик адабиёти тўпламида Абдураззоқнинг саёҳат эслатмаларини юқори баҳолаган².

¹ Низамутдинов И. Из истории Среднеазиатско-Индийских отношений (IX-XVIII вв.). – Ташкент: Узбекистан, 1969. – 3 с.

² Абдураззаков Б. Из истории взаимоотношений народов Средней Азии и Индии / Вопросы истории, № 12, Декабрь 1961, С. 141-142.

Ушбу асарнинг ўзбек тилига таржимаси ўрта аср Шарқ ёзувчилигига хос бўлган Абдураззоқ Самарқандий услубини максимал даражада сақлаб қолган ҳолда амалга оширилган. А.Ўринбоев китобга ёзган сўзбоши, мулоҳазалар ва қайдларида ажойиб саёҳатчи, давлат арбоби ва тарихчи Абдураззоқ Самарқандийнинг ҳаёти ва фаолиятига оид қизиқарли маълумотларни келтириб ўтади. Абдураззоқ Самарқандий 1442 йилда Амир Темурнинг ўғли Шохрух Мирзонинг (1409 - 1447) элчиси сифатида Жанубий Ҳиндистонга сафар қилиб, Шохрух саройи билан Жанубий Ҳиндистоннинг Каликут волийси ва ўша пайтда қудратли бўлган қўшни Вижаянагар давлати ўртасида озми-кўпми мунтазам алоқалар ўрнатган. Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиротдан Ҳиндистонга элчилиги Шохрух вакилларининг Каликут элчилигига жавоб ташрифи сифатида баҳоланиши керак. Бироқ, саёҳат ёзувларидан маълум бўлишича, Абдураззоқнинг вазифалари Каликут ҳукмдорини зиёрат қилиш ва Вижаянагар давлати ҳаёти билан танишиш билан чекланиб қолмаган. Шунингдек, унинг вазифалари доирасига Ҳиндистон қадар бўлган ва Ҳиндистоннинг ўзида жойлашган барча шаҳарлар, давлатларнинг сиёсати, иқтисодиёти ва маданияти билан батафсил танишиш киради³.

Афсуски, Абдураззоқ Самарқандийда элчилар алмашинуви тўғрисида маълумотлар келтирилмайди. Унга кўра, Бангола (Бенгал) ҳукмдори Шамсуддин Аҳмадшоҳ ибн Муҳаммаддан (1431-1442) Шохрух Мирзо номига хат келади. Унда, хусусан, Жунапур ҳукмдори Султон Иброҳим (Шамсуддин Иброҳимшоҳ Шарқий ибн Муҳаммад (1400-1440) Бенгалияга ҳужум қилгани ва шунинг учун у Султон Иброҳимга қарши жангда унга зарур ёрдам кўрсатишни сўрайди) дейилади.

Мазкур хатга жавобан Шохрух шайхулислом хожа Каримуддин элчисини Бенгалияга фармон-мактуби билан юбориб, «Бангола мамлакатига ҳужум қилмасин, акс ҳолда бошига нима тушса ўзидан кўрсин», деб хабар жўнатгани маълум бўлади. Абдураззоқ Самарқандий Жунапур ҳукмдори Шохрухнинг мактубини ўқиб чиққач, Бенгалияга ҳужумларини тўхтатганини айтади⁴.

Шохрух Мирзонинг элчилари ортга қайтаётганда уларга Бангола элчилси ҳамроҳлик қилган. Улар Ҳиротга қайтишда Каликут давлати ҳудуди орқали Ҳиротга боришлари керак эди. Шохрух Мирзонинг Бангола ва Жунапур ўртасидаги зиддиятли муаммони бартараф этгани ҳақида эшитган Каликут волийси ўз элчисини Темурийлар салтанати пойтахти Ҳиротга юборишга қарор

³ Ўша асар.

⁴ Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиндистон сафарномаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1960. – Б.40.

қилади. Шу орқали Каликут билан ҳам дипломатик аловалвр ўрнатилади. Абдураззоқ Самарқандийнинг ёзишича, Каликут ҳукмдори Шоҳрухга ёзган мактубида «агар онҳазрат Каликут волийсига нисбатан иноят кўргазсалар ва унинг учун махсус бир элчи юборсалар, токи элчи бориб, уни Ислом динига даъват қилиб, қоронғу дилидаги зулмат ва хатокорлик қулфини очса, (шояд) имон нурининг шуъласи ва маърифат офтобининг ёруғлиги унинг дили даричасидан кирса, — бу, албатта, савобли ҳам тўхри иш бўлур эди», деган сўзларни етказган. Ўз навбатида мамлакатида Шоҳрух Мирзо номига хутба ўқитишга ҳам таёр эканлигини билдирган. Каликут элчисининг бу сўзлари Шоҳрухга маъкул келди ва у ўша ерга элчи юборишга қарор қилди. Абдураззоқ Самарқандий ёзганидек, бу шарафли вазифа унга ишониб топширилган.

Сафаротга жўнаш ҳақида Абдураззоқ Самарқандий шундай ёзади: “Шу йили (1442 – Ф.А.) бу варвақларни ёзиб тўпловчи Абдураззоқ ибн Исҳоқ жаҳон султони (яъни Шоҳрух Мирзо)нинг фармонида мувофиқ Хўрмуз вилояти ва денгиз соҳиллари томон юзланди. Бу дoston айбга буюрмасалар ва унинг мутолаасига раҳбат кўрсатсалар, тўлиқ тушунтириш ва тафсилотлар билан охирига етказилади, турли-туман ажойиб-ғаройиботлар сўз иига терилади, уч йил муддат ичида кечирган ҳолатим ва кўрган кўрқинчли воқеаларим батафсил ҳам жамланган ҳолда қайтадан баён қилинади”⁵.

1442 йил 13 январида Абдураззоқ Самарқандий Шоҳрух Мирзодан фармон олгач, барча таъминотлар билан Кўҳистон йўли орқали йўлга чиқиб, жўнаб кетади. 30 январда Кермон шаҳрига кириб келиб, маълум бир муддат шу ерда қолади. Кермондан чиқиб кетгач (1442 йил 16 февраль), йўл давомида Самарқандий Бапнурга бўлган босқинидан қайтиб келаётган амир Ҳожи Муҳаммад билан учрашади. Кейинчалик Хўрмузга қараб йўл олиб, шаввол ойининг ўртасида (1442 йил 26 февраль) Уммон соҳилига ва Хўрмуз бандарига етиб келади. Хўрмузнинг волийси Малик Фаҳруддин Туроншоҳ кема жўнатиб, хуросонликлар кемаларга чиқиб, Хўрмуз бандарига етиб оладилар. Абдураззоқ Самарқандий ушбу шаҳарни қўйидагича таърифлайди: “ Бу Жарун деб (ҳам) аталувчи Хўрмуз шаҳри⁶ денгиз ўртасида жойлашган бир бандардирки, - ер юзида унга тенги топилмайди, - етти иқлимнинг савдогарлари Миср, Шом, Рум, Озарбойжон, Араб ва Ажам Ироқлари ҳамда Форс, Хуросон, Мовароуннахр ва Туркистон мамлакатлари, Дашти Қипчоқ мамлакати, Қалмоқ тарафларидан,

⁵ Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. К. II / Абдураззоқ, Самарқандий; Форс тилидан тарж., сўзбоши ва изоҳлар муаллифи А. Ўринбоев; Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси, Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. – Т.: O'zbekiston, 2008. — Б.111.

⁶ Хўрмуз бўғозидаги орол ва йирик порт шаҳар.

барча Шарқ мамлакатлари, Чину Мочин ва Хонболиқдан бу шаҳарга юзланадилар. Денгиз соҳиллари⁷(даги мамлакатлар)нинг кишилари Чин, Жова⁸, Бангола⁹, Сейлондан¹⁰, Таносири¹¹, Зирбод шаҳарлари, Сукутра, Шаҳри нав ва Дива Маҳалл ороллари¹²дан тортиб ҳатто Балибор¹³ диёридан, Ҳабаша¹⁴ ва Зангибордан¹⁵ (ҳамда) Бижонагар бандарлари, Гулбарга, Гужарот, Канботдан, Арабистон қитъаси соҳиллари, ҳатто Адан ва Янбуълардан куёш ва ой (нурлари) ва мул ёмғир сувлари об-тоб берган ва денгиз юзига чиқариш мумкин бўлган қийматбаҳо ва гўзал нарсаларни бу шаҳарга олиб келадилар¹⁶.”

Асардаги маълумотлардан кўриниб турибик, Абдураззоқ Самарқандий то Бижанагар саройига етиб боргунга қадар йўлдаги бор тафсилотларни, жой номларини, масофа ва йўллар, бундан ташқари турли мамлакатлардаги ижтимоий аҳвол, диний эъқоди, табиат дунёси, об-ҳавоси ҳақида кўплаб қимматли маълумотларни ёзиб қолдирган.

Икки ой давомида волийнинг баҳоналари сабаб Ҳўрмузда қолиб кетган Абдураззоқ Самарқандий йўлини давом эттириб, Каликут бандарига етиб боради. Одатига кўра бу шаҳарни таърифлар экан жуда кўркам ва обод шаҳар бўлиб, турли денгиз бандарларидан, хусусан, Ҳабаша, Зирбод ва Зангибор каби мамлакатларнинг моллари топилиш билан у Ҳўрмузга ўхшаб кетади, дея маълумот беради¹⁷. Самарқандий қолдирган маълумотларга кўра Ҳўрмуз ва Каликут шаҳарлари ўз даврининг энг йирик портларидан бири бўлганлар ва бу порт шаҳарларда савдо-сотик жуда ҳам ривожланган.

Каликутга келгач, Абдураззоқ Самарқандий унинг подшоси – Сомурий қабулида тантанали равишда кутиб олинган. Қабул маросимини тасвирлар экан, Сомурийнинг аъёнлари икки-уч мингдан ортиқроқ бўлган ҳиндлардан иборат эканлигини тасвирлайди. Шундан сўнг Каликутда туриб қолган Шоҳрух Мирзо

⁷ “Матлаи сьдайн”да – Арабистон денгизи соҳилларида жойлашган ерлар назарда тутилган.

⁸ Индонезиядаги Ява ороли.

⁹ Бангола – Бенгалия – Шимолий Ҳиндистонда, Ганг ва Брахматпутра дарёларининг қуйи оқимида жойлашган вилоят. Абдураззоқ Самарқандий даврида Бангола мусулмон ҳукмдорлари томонидан бошқарилган.

¹⁰ Сейлон – Ҳинд океанида, Ҳиндистон ярим оролининг жайнубий соҳили яқинидаги орол. Сарандиб деб ҳам аталган.

¹¹ Таносири – ҳозирда Тенассирим. Мянмадаги шаҳар бўлиб, Малакка ярим оролид жойлашган.

¹² Мальдив ороллари.

¹³ Балибор – Малибор.

¹⁴ Ҳабаша ёки Ҳабашистон – Африкадаги давлат Эфиопия.

¹⁵ Матлаи сьдайннинг ҳам изоҳлар қисмида ушбу худудга нисбатан шарҳ берилмаган. Бизнингча Зангибор бу ҳозирда Занзибар деб аталувчи Ҳинд океанидаги 75 оролдан иброат архипелаг.

¹⁶ Матлаи сьдайн ва мажмаи баҳрайн. К. II / Абдураззоқ, Самарқандий; Форс тилидан тарж., сўзбоши ва изоҳлар муаллифи А. Ўринбоев; Ўзбекистан Республикаси Фанлар Академияси, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. – Т.: O'zbekiston, 2008. – Б.114.

¹⁷ Ўша асар. – Б. 127.

элчилари, Вижаянагар подшосидан келган Сомурий номига «ҳазрат хоқони саъиднинг элчисини тезда бу томонга юборилсин» деган мазмунда нишон-хат сабаб Жўнаб кетишга рухсат берилган. Чунки Каликут ҳукмдори гарчи унинг ҳукми остида бўлмаса ҳам Вижаянагар подшосини куч-қудратидан ҳайқарди. Бу мамлакат ҳар бири Каликутдек келадиган уч юзта бандарга эга бўлган. Унинг шаҳар ва вилоятининг (чегараси) қуруқлик билан (юрганда) икки-уч ойлик йул экан¹⁸.

Шундан сўнг 1443 йил 30 апрелида Абдураззоқ Самарқандий Вижаянагар шаҳрига етиб келади. Бу ерда ҳам катта тантаналар билан кутиб олинади. Мазкур давлат ҳукмдори – рой (ҳиндчасига ҳукмдор) қабулида бўлгач, совсаломлар билан ортга қайтишга рухсат берилади.

Абдураззоқ Самарқандий Вижаянагар давлатини кўйидагича таърифлайди: «Мен ғоят катта ва ободон бир шаҳар ҳамда салтанат ва ҳукмдорлиги ниҳоят камолга етган бир подшоҳни кўрдим: унинг мамлакати Сарандиб (Цейлон) чегарасидан Гулбарга вилоятигача ва Бангола чегараларидан Малибор еригача (булиб), минг фарсангдан ортиқ келади; вилоятларининг кўпи обод ва ҳосилдор; бир-бирига баробар уч юз бандарга, мингдан ортиқ, тоғдек баланд, Ифрит кўринишли филга ва ўн бир лак¹⁹лашқарга эга²⁰».

1443 йил ноябрда элчилар Ҳиндистондан ўз ватанига жўнаб кетадилар ва 1445 йил январда Ҳиротга етиб келдилар. Абдураззоқ Самарқандий билан бирга Вижаянагар элчилари Хожа Муҳаммад ва Хожа Жамолиддин Ҳиротга келишади. Абдураззоқ Самарқандий бундан олдин 200-300 йил давомида Ҳиротга Вижаянагардан элчилар келмаганлиғни таъкидлайди. Ҳиротда ҳам элчилар шараф билан қабул қилинган. Улар 1445 йилнинг мартагача Ҳиротда бўлиб, кейин ўз ватанларига қайтишга рухсат оладилар.

Абдураззоқ Самарқандий Ҳиндистондан ўнта туяга юклаган ҳолда тақинчоқлар, хинд дори-дармонлари, зираворлар олиб келган. Вижаянагар элчиларининг ҳам ҳар бирига ўз навбатида кўплаб совғалар берилган.

Абдураззоқ Самарқандий элчилигига зиммасига юклатилган вазифа, гарчи зоҳиран Каликут ҳукмдорини ислом динини қабул қилишга даъват этиш

¹⁸ Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. К. II / Абдураззоқ, Самарқандий; Форс тилидан тарж., сўзбоши ва изоҳлар муаллифи А. Ўринбоев; Ўзбекистан Республикаси Фанлар Академияси, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. – Т.: O'zbekiston, 2008. – Б. 129.

¹⁹ 1 лакҳ – 100 минг.

²⁰ Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. К. II / Абдураззоқ, Самарқандий; Форс тилидан тарж., сўзбоши ва изоҳлар муаллифи А. Ўринбоев; Ўзбекистан Республикаси Фанлар Академияси, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. – Т.: O'zbekiston, 2008. – Б. 137.

бўлса-да, аслида элчилик, моҳиятан Жанубий Ҳиндистон давлатларининг иқтисодий имкониятларини ўрганиш орқали Темурийлар давлати билан ҳинд рожаликлари ўртасидаги савдо-сотикни ривожлантиришга кўмаклашиши керак эди. Бу фикрни Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матла-ас-саъдайн»нинг иккинчи жилдида келтирилган Жанубий Ҳиндистон шаҳарлари ва мамлакатларига оид тўпланган материаллар тасдиқлайди²¹.

Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиндистонга қилган сафари ҳақидаги саёҳат хотиралари Темурийлар давлати (шу жумладан, Ўрта Осиё) билан Ҳиндистон ўртасидаги маданий алоқаларнинг ривожланишида катта роль ўйнади. Абдураззоқнинг китобида биз Ҳиндистоннинг Каликут порти ва Вижаянагар давлатининг ажойиб ва батафсил тавсифини топамиз. Муаллифнинг ёзишича, Каликут энг қулай ва хавфсиз порт бўлган, Ҳўрмузда бўлгани каби бу ерга ҳам барча мамлакатлардан савдогарлар келган ва улар ва уларнинг моллари давлат ҳимоясида бўлган. Савдогарларнинг ўзлари молларининг хавфсизлиги ҳақида қайғуришмаган: закот, яъни солиқ учун бу ерда аллақачон сотилган товарларнинг қирқдан бир қисми миқдорда ундирилган²².

Абдураззоқ Самарқандий ўз асарида Каликут ва Вижанагар саройларидаги қабул маросимлари, мусулмон жамоаларининг у давлатлардаги ўрни масаласи, ҳиндларнинг ўзига хос урф-одатлари, ҳинд санъати, айниқса меъморчилиги, ҳинд халқлари байрамлари хусусида қизиқарли маълумотларни келтириб ўтган. Шунингдек, асарда ҳинд ёзуви, муомалада бўлган пуллар, филларни овлаш усуллари, ҳиндларнинг кўплаб урф-одатлари ва анъаналари ва бошқалар ҳақида маълумотлар мавжуд.

Юқоридагиларнинг барчаси Абдураззоқ Самарқандийнинг Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн асаридаги Ҳиндистон сафари кундаликлари Темурийлар (хусусан Марказий Осиё) ва Ҳиндистон ўртасидаги тарихий ва маданий, иқтисодий алоқаларни ўрганишда қимматли манбалардан бири сифатида эътироф этиш мумкин. Бу асар орқали мазкур давлатлар ўртасида ўртасидаги яхши қўшничилик ва маданий ҳамкорлик ўрнатилганлигидан далаolat беради.

²¹ Низамутдинов И. Из истории Среднеазиатско-Индийских отношений (IX-XVIII вв.). – Ташкент: Узбекистан, 1969. – С. 31-32.

²² Ўша асар. – С. 31.

REFERENCES

1. Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиндистон сафарномаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1960. – Б.40.
2. Абдураззаков Б. Из истории взаимоотношений народов Средней Азии и Индии / Вопросы истории, № 12, Декабрь 1961. – С. 141-142.
3. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. К. II / Абдураззоқ, Самарқандий; Форс тилидан тарж., сўзбоши ва изоҳлар муаллифи А. Ўринбоев; Ўзбекистан Республикаси Фанлар Академияси, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. – Т.: O'zbekiston, 2008. – 832 б.
4. Низамутдинов И. Из истории Среднеазиатско-Индийских отношений (IX-XVIII вв.). – Ташкент: Узбекистан, 1969. – 140 с.